

Anioły w interpretacji teoretycznej i w odniesieniach ascetycznych św. Hieronima w świetle jego *Homilii o Psalmach*

Angels in the Theoretical Interpretation and Practical References of St. Jerome in the Light of his *Homilies on the Psalms*

Ks. Waldemar Turek¹

Abstract: The author of the article analyses selected fragments from the *Homilies on the Psalms* of St. Jerome, in which the great exegete takes up, based on the relevant biblical texts, the topic of angels and their attitudes. St. Jerome presents us, on the one hand, the activity of angels serving God and placed on an equal footing with martyrs and monks, and on the other hand he describes the fallen angels who distanced themselves from God through their sin of pride, wanting to be equal to God himself. The article shows in a very concrete way how St. Jerome moves from theoretical exegetical explanations to practical ascetic references. The attitude of angels, servants of God, can be an example for monks and all Christians, while the fall of angels who distanced themselves from God is a warning to all believers in Christ.

Keywords: Jerome; homilies; angel; devil; martyr; monk; pride; ascent; descent

W języku polskim dysponujemy solidnym i kompletnym tłumaczeniem *Homilii o Księdze Psalmów* św. Hieronima, a to za sprawą Wydawnictwa WAM, które w 2004 roku je opublikowało, podając Orygenesę i św. Hieronima jako ich autorów. Zbiór jest podzielony, zgodnie z wydaniem krytycznym, na dwie serie: pierwsza z nich obejmuje 59 homilii, druga zaś – 15².

¹ Ks. dr hab. Waldemar Turek, Università Pontificia Salesiana, Rzym, Włochy; Sekcja Łacińska Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej, Watykan; e-mail: turekwald@gmail.com, turek@tiscalinet.it; ORCID: 0000-0002-8126-4125.

² Zob. Hieronymus, *Tractatus sive homiliae in psalmos*, ed. G. Morin, CCL 78, Turnhout 1958, s. 1-447; Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, tł. S. Kalinkowski, ŻMT 32, Kraków 2004. Cytaty dzieł św. Hieronima w języku polskim przytaczane w tym artykule pochodzą z tego tłumaczenia. Zainteresowanych wykazem podstawowych opracowań w języku polskim i w językach obcych w odniesieniu do

Wspomniane homilie były już analizowane przez różnych specjalistów, którzy wykazali ich teologiczne bogactwo w dziedzinie przede wszystkim chrystologii, sakramentologii, mariologii i eklezjologii. Jednak te teksty słynnego egzegety stanowią bardzo bogate źródło do badań filologicznych i teologicznych w odniesieniu do innych mniej zbadanych tematów, takich jak angelologia³. W tym artykule chciałbym skupić się właśnie na tym wątku, przedstawiając i analizując odpowiednie fragmenty, w których występują przede wszystkim terminy *angelus* i *diabolus*. Jak wynika z indeksu rzeczowego zamieszczonego w odnośnym, wspomnianym już, tomie ŻMT, słowo „anioł/aniółowie” pojawia się w *Homiliach o Księdze Psalmów* św. Hieronima 34 razy, słowo „diabeł” natomiast – 46⁴.

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że w języku polskim mamy dosyć szczegółowe opracowanie ks. prof. Józefa Pochwata⁵, w którym zostały poruszone niektóre kwestie, jak tajemnica złych duchów i ich imiona, pochodzenie upadłych duchów, natura złych duchów i ich hierarchiczne zróżnicowanie, działanie duchów nieczystych wobec ludzi, dostęp złych duchów do człowieka, Chrystus wybawia człowieka spod wpływu złych duchów, nawrócenie i pokuta – zwycięstwo nad diabłem.

Dlaczego więc podejmuję się tematu angelologii, którego dotyczy wskazane opracowanie? Przede wszystkim dlatego, że nauczanie księcia egzegetów w tej materii jest wyjątkowo bogate właśnie w jego *Homiliach o Psalmach* i zamierzam w analizie zwrócić uwagę przede wszystkim na te aspekty, które wydają mi się nieporuszone ani w tym, ani w innych studiach, także w językach obcych, ze szczególnym uwzględnieniem podstaw biblijnych wyjaśnień św. Hieronima⁶. Chciałbym przede wszystkim

życia i działalności św. Hieronima odsyłam do: M. Starowieyski, *Hieronim ze Strydomu*, NSWP 436-447. Na temat autorstwa *Homilii o Księdze Psalmów* (Orygenes czy św. Hieronim), zob. A. Bandura, *Wstęp*, w: Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, ŻMT 32, Kraków 2004, s. I-XIII; A. Capone, *Introduzione*, w: A. Capone, *Girolamo. 59 Omelie sui Salmi (1-115)*, Opere di Girolamo 9/1, Roma 2018, s. 9-23; *Bibliografia*, s. 29-41; W. Turek, *Św. Hieronim w polemice z herezjami w świetle „Homilii o Psalmie”* 82 (seria II), VoxP 79 (2021) s. 451-452.

³ Wprowadzenie do angelologii patrystycznej można znaleźć w: B. Studer, *Angelo. I. Angelologia*, NDPAC I 292-299.

⁴ Zob. S. Kalinkowski, *Indeks rzeczowy*, w: Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, tł. S. Kalinkowski, ŻMT 32, Kraków 2004, s. 451-452.

⁵ J. Pochwat, *Złe duchy – diabeł i demony. Na podstawie „Homilii o Księdze Psalmów” Orygenes-Hieronima*, VoxP 59 (2013) s. 129-150.

⁶ Jako wprowadzenie do poruszanej tematyki i pracy św. Hieronima nad różnymi tekstami biblijnymi może posłużyć obszerny wstęp: A. Cannelis, *Introduction*, SCh 592,

ukazać, jak św. Hieronim przechodzi od interpretacji teoretycznej dotyczącej odnośnych tekstów biblijnych do wskazówek ascetycznych, skierowanych przede wszystkim do mnichów, ale także – w jakiejś mierze – do wszystkich chrześcijan. Nie zapominajmy, że te pisma (po łacinie: *tractatus*) są przede wszystkim homiliami i jako takie zawierają właśnie pouczenia o charakterze moralnym, różnego rodzaju przestrogi, zachęty, rady, ogólnie ujmując, refleksje, które mogą okazać się pożyteczne dla wszystkich uczniów Chrystusa.

Zapytam się zatem o relację dotyczącą aniołów w odniesieniu do męczenników i mnichów. Następnie poddam analizie Hieronimową egzegezę tekstu Rdz 28,12-13 o drabinie Jakubowej i aniołach wchodzących po niej i schodzących. Spróbuję później przedstawić poglądy św. Hieronima o godności anielskiej, która nie podlega śmierci, oraz o powodach upadku diabła.

Jest rzeczą zrozumiałą, że w związku z bardzo obszerną liczbą fragmentów (80) homilii św. Hieronima, w których występują terminy „anioł” albo „diabeł”, nie jest rzeczą możliwą w tak krótkim opracowaniu przeanalizować wszystkie odnośne teksty. Wybieram zatem te, które, po wstępnej lekturze, wydają się podstawowe dla ukazania jego dwupłaszczyznowej egzegezy i odpowiedzenia, przynajmniej w jakiejś mierze, na wyżej wymienione pytania oraz zrealizowania w ten sposób celu niniejszego opracowania.

1. Anioły, męczennicy i mnisi

Św. Hieronim, komentując Księgę Psalmów, wielokrotnie ukazuje działalność aniołów i diabłów w odniesieniu do przeszłości i czasów aktualnych. Najpierw rozróżnia różne aspekty misji aniołów, którzy wypełniają rozkazy Pana, w przeciwieństwie do aniołów, którzy są zbuntowani przeciwko Bogu. Warto zacząć od tekstu, w którym św. Hieronim porównuje działalność tych pierwszych aniołów do działalności męczenników i mnichów.

„Tobie złożę ofiarę chwały”. Gdzie składa ofiarę, kiedy już poniósł męczeństwo? W krainie żyjących. Powiada: Złożę Tobie ofiarę. Jaką ofiarę?

Paris 2017, s. 53-223. Autorka uwzględnia w sposób szczególny (zob. s. 212-217) różne wersje psalterza, którymi mógł posługiwać się św. Hieronim przy tłumaczeniach i pisaniu komentarzy. W języku polskim warto zwrócić uwagę w związku z tym numerem *Sources Chrétiennes* na opracowanie: M.P. Sołomieniuk, *Świętego Hieronima przedmowy do ksiąg biblijnych w Wulgacie – zagadnienia wstępne*, VoxP 76 (2020) s. 67-86.

Czy kozła albo cielca? To były ofiary żydowskie i one już przeminęły. „Złożę Tobie ofiarę chwały”. To jest chwała męczenników. Jak bowiem męczennicy wielbią Pana w czysty sposób w krainie żyjących, tak samo mnisi, którzy we dnie i w nocy śpiewają Panu psalmy, powinni zachować tę samą czystość męczenników; wszak i oni są męczennikami. To bowiem, co aniołowie robią w niebie, mnisi czynią na ziemi („Quod enim faciunt angeli in caelis, hoc monachi faciunt in terris”)⁷.

Św. Hieronim interpretuje poszczególne wyrażenia komentowanych psalmów zgodnie ze swoim stylem egzegetycznym, tj. biorąc pod uwagę słownictwo, odniesienia biblijne, aspekty historyczne i geograficzne.

Podobieństwo między posługą mnichów, wykonywaną na ziemi, a posługą aniołów, wykonywaną w niebie, wydaje się być tematem charakterystycznym dla naszego autora. Przede wszystkim z tekstu wynika, że klasycznym „miejscem” pracy aniołów jest niebo, a mnichów – ziemia. Następnie pojawia się odniesienie do męczenników czczących Pana w czysty sposób w krainie żyjących. Mnich, zachęcany do ciągłego dystansowania się od rzeczy materialnych, jest w pewnym stopniu nieustannie poddawany prześladowaniom, więc można go porównać do męczenników. Mamy zatem jedną wielką wspólnotę chwalącą Boga, złożoną z aniołów, męczenników i mnichów. Wszyscy oni składają ofiarę uwielbienia, nawet jeśli czynią to w różnych obszarach i na różne sposoby. W innej homilii św. Hieronim, wyjaśnia:

„Będę słuchał, co Pan Bóg mówi we mnie”. Prorok modli się za lud i ten, który mówi, kiedy przemawia w nim Bóg, rzecze: „Będę słuchał, co Pan Bóg mówi we mnie”. Widzisz, że Bóg przemawia nie w uszach, lecz w sercu, zgodnie z tym, co mówi Zachariasz: „A anioł, który we mnie przemawiał, powiedział mi” (Za 1,9.13-14). Tam anioł symbolizuje naszego Pana, który ogłasza wolę Ojca („Ibi Angelus Dominus noster intellegitur, qui Patris annuntiat voluntatem”) i który u Izajasza jest nazwany aniołem wielkiej rady (por. Iz 9,5; LXX). „Będę słuchał, co Pan Bóg mówi we mnie”: nakłonię uszu serca, aby słyszeć, co Pan Bóg mówi we mnie”⁸.

⁷ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXV* 17 (series I). Zob. komentarz do słów św. Hieronima: *Quod faciunt angeli in caelis*, w: B. Degórski, *Spiritualità del monachismo maschile nelle opere di san Girolamo*, VoxP 70 (2018) s. 119.

⁸ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo LXXXIV* 9 (series II).

W odniesieniu do słów: „Będę słuchał, co Pan Bóg mówi we mnie” (Ps 84,9), św. Hieronim porusza temat działalności aniołów, nawiązując do wersetu z Księgi Zachariasza 1,9: „Zapytałem: «Co to znaczy, panie mój?» Anioł, który mówił do mnie, odpowiedział: «Wyjaśnię ci ich znaczenie»”. Tekst ten jest częścią pierwszej wizji opisaną przez proroka Zachariasza, w której stojący mężczyzna, który jest aniołem Pana, jest przedstawiony w dialogu z prorokiem. Anioł jest tym, który wyjaśnia rzeczy, które Zachariasz dostrzega w wizji, ale nie może ich zrozumieć.

Przydatne będzie tutaj porównanie z tekstem, który również dotyczy anioła, ale który znajduje się w Rdz 16,10: „Po czym anioł Pański oznajmił: «Rozmnożę twoje potomstwo tak bardzo, że nie będzie można go policzyć»”. W tym fragmencie anioł stanowi widzialną formę Boga i jest podmiotem: „Ja, anioł, rozmnożę twoje potomstwo”. W cytowanym powyżej tekście św. Hieronima, odnoszącym się do Księgi Zachariasza, anioł nie jest już widzialną formą Boga, ale autonomicznym podmiotem, objawiającym wolę Boga i wyjaśniającym prorokowi rzeczy, które Pan mu pokazuje.

Powróćmy teraz do cytowanego powyżej tekstu św. Hieronima i przytoczmy go częściowo w oryginale łacińskim: „Ibi Angelus Dominus noster intellegitur, qui Patris annuntiat voluntatem”. W jego pierwszej części, tj. w słowach: „Ibi Angelus Dominus noster intellegitur”, nadal możemy zaobserwować pojęcie anioła w sensie Rdz 16,10: anioł stanowi widzialną formę Pana. W drugiej części natomiast, tj. w formule: „qui Patris annuntiat voluntatem”, anioł jest pojmowany jako autonomiczna postać, która objawia wolę Bożą (analogicznie do Za 1,9).

Już te nieliczne przykłady tekstów św. Hieronima ukazują, jak bardzo jego myśl o aniołach ma charakter biblijny, co jest zresztą charakterystyką całej doktryny patrystycznej w tej dziedzinie. Prawie wszystkie aspekty starożytnej angelologii (tj. aniołowie jako niebiański dwór, wieczni czciciele Boga, zwiastuni woli Bożej, opiekunowie wiernych i ludów, pośrednicy między Bogiem a człowiekiem, wykonawcy boskich wyroków) są mocno ugruntowane w licznych świadectwach z Pisma Świętego⁹.

W rzeczywistości św. Hieronim w zacytowanych powyżej fragmentach stawia się dokładnie w szeregu innych autorów chrześcijańskich, którzy omawiając naturę i posługę aniołów, opierają się w dużej mierze na natchnionych słowach Pisma Świętego. To samo można zaobserwować we fragmencie, w którym nasz autor komentuje słynną drabinę Jakuba.

⁹ Zob. B. Studer, *Angelo. I. Angelologia*, NDPAC I 293.

2. Anioły wstępujące i zstępujące

„I ujrzał tam Jakub drabinę opartą na ziemi i sięgającą aż do nieba; a w niebie Pana opartego na niej. I ujrzał aniołów, którzy wchodzili w górę i schodzili na dół” (por. Rdz 28,12-13). Zastanówcie się nad tymi słowami. Zobaczył aniołów, którzy wchodzili do góry, zobaczył Pawła, który wchodził do góry. Zobaczył aniołów, którzy schodzili na dół: zdrajca Judasz stoczył się w dół. Zobaczył aniołów, którzy wchodzili do góry – świętych ludzi idących z ziemi do nieba. Zobaczył aniołów, którzy schodzili na dół: diabła i demony, i ich wojsko strącone z nieba¹⁰.

Syntetyczny i szczególnie interesujący jest komentarz, jaki znajdujemy w Biblii Jerozolimskiej do tego fragmentu z Rdz 28,12-13: „Wielu Ojców Kościoła – za Filonem – widziało w drabinie Jakuba obraz Opatrzności Bożej, realizowanej na ziemi poprzez posługiwanie aniołów. Dla innych była ona prefiguracją wcielenia Słowa, mostu przerzuconego między niebem i ziemią”¹¹.

Św. Hieronim podąża za tradycją patrystyczną, ale odnosząc się do dobrze znanego tekstu z Księgi Rodzaju o drabinie Jakuba, łączącej ziemię z niebem, oraz o aniołach wchodzących i schodzących po niej, proponuje bardzo oryginalne przejście od filologii do teologii¹². Odnosząc się mianowicie do pewnych postaci biblijnych, w szczególności św. Pawła Apostoła z jednej strony i Judasza z drugiej, św. Hieronim pokazuje, że czasownik „wchodzić” (*ascendere*) odnosi się do tych, którzy zbliżają się do Pana, czasownik „schodzić” (*descendere*), z drugiej strony, do tych, którzy od Niego odchodzą. Apostoł Paweł zbliża się do Pana, niektórzy aniołowie zbliżają się do Pana, święci wstępują z ziemi do nieba. I odwrotnie – Judasz, niektórzy aniołowie, diabeł, demony i ich armie „schodzą”, czyli odchodzą, oddalając się w ten sposób od Pana¹³.

¹⁰ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXIX* 1 (series I).

¹¹ *Biblia Jerozolimska*, Poznań 2006, s. 44. Zob. także: G.M. Vian, *Interpretazioni Giudaiche e Cristiane Antiche del Sogno di Giacobbe (Genesi 28,10-22)*, „Augustinianum” 29 (1989) s. 307-332.

¹² W odniesieniu do niektórych kwestii odnoszących się do terminologii św. Hieronima w jego *Homiliach o Księdze Psalmów*, zob. G. Stefanelli, *Cristiani, giudei e pagani: lessico, esegesi e polemica nei „Tractatus in Psalmos” di Girolamo*, „Augustinianum” 57 (2017) s. 81-104.

¹³ Zob. Pochwat, *Złe duchy – diabeł i demony*, s. 130: „Aniołowie byli najdoskonalszym stworzeniem Boga. Diabeł to anioł, który upadł, Bóg bowiem nie stworzył złej natury. Szatan Lucyfer po upadku opuścił niebo, w którym przebywał, i stał się władcą

Św. Hieronim pogłębia ten temat w innej ze swoich *Homilii o Psalmach*, nawiązując do historii Lota i znaczenia jego imienia:

Imię „Lot” znaczy: „ten, który odchodzi”. Złe duchy były niegdyś aniołami, lecz później upadły razem z diabłem, stały się jego współnikami, jak napisano w Apokalipsie Jana: „Smok upadł i pociągnął za sobą trzecią część gwiazd” (por. Ap 12,4). Co to znaczy? Ci, którzy przybyli z tak wielkimi narodami i wydali wojnę Twojemu ludowi, i przybył z nimi Assur, a ich wodzem jest diabeł, stali się sprzymierzeńcami synów Lota, czyli złych duchów, którzy odstąpili od Ciebie. Oni czynią to samo, co demony. Widzicie, że tekst ten jest bardzo trudny, że miejsce to jest niejasne, że w poszczególnych wypowiedziach tkwią wielkie tajemnice i z konieczności musimy zatrzymać się nieco dłużej przy pełnych tajemnic wyrazach hebrajskich. Nie zajmujemy się teraz tekstem literackim, lecz usiłujemy wyjaśnić słowa wypowiedziane przez Ducha Świętego¹⁴.

Ksiązę egzegetów chętnie odwołuje się do imion hebrajskich i ich etymologii, wyjaśniając niektóre sformułowania, jakie znajduje w psalmach. W tym wypadku nawiązuje do imienia Lot, oznaczającego dokładnie „ten, który odchodzi”, i łączy to imię z tekstem o drabinie Jakuba i aniołami schodzącymi po niej, czyli odchodzącymi od Boga. Znajdujemy następnie w przytoczonym tekście stwierdzenie o charakterze ogólnym: złe duchy były niegdyś aniołami, lecz później upadły razem z diabłem, jak przypomina nam o tym tekst Ap 12,4. Co więcej, z dalszej części tekstu wynika, że ci, którzy odstąpili od Boga, „czynią to samo”, czyli diabeł jako ich wódz, złe duchy, demony. Św. Hieronim zdaje sobie sprawę z trudności tekstów, które objaśnia, bo jest w nich dużo tajemnic, jako że wyjaśnia słowa inspirowane przez Ducha Świętego.

Należy zauważyć, że w czasie, gdy ruch monastyczny rozprzestrzeniał się w różnych częściach Cesarstwa Rzymskiego, rola aniołów w ascetycznej walce i duchowym wznoszeniu się wiernych świeckich

Tyru, co oznacza «ucisk tego wieku», bowiem Tyr po hebrajsku brzmi Sor, to znaczy ucisk. Orygenes-Hieronim wywodzi z tekstu Pisma Świętego, że nie chodzi o jednego szatana, lecz wielu”.

¹⁴ Hieronimus, *Tractatus de Psalmo LXXXII* 6-9 (series I). W swoich *Homiliach* św. Hieronim wyjaśnia często znaczenie liczb i różnych symboli, wykazując w ten sposób zadziwiającą erudycję obejmującą wiele dziedzin dotyczących ówczesnego świata, człowieka, historii, geografii. Zob. A. Capone, *Numeri e simboli nell'esegesi geronimiana dei Salmi*, „Rivista di cultura classica e medievale” 59/1 (2017) s. 163-182.

oraz mnichów była mocno podkreślana. Życie mnichów zaczęto wyrażnie porównywać do życia anielskiego, wywyższając w ten sposób tego typu powołanie, związaną z nim ciągłą czujność i uwielbianie Boga¹⁵.

Św. Hieronim kontynuuje ten temat, poświęcając niektóre ze swoich tekstów pewnym niebezpieczeństwom, zawsze obecnym w życiu chrześcijanina. Czyni to również, opisując postawę i działalność aniołów, którzy odwrócili się od Pana.

3. Upadek diabła

„Wy jak Adam pomrzecie”. Ponieważ Adam umarł, również i my umieramy. Diabeł jednak, który był księciem i upadł, nie umarł. Godność anielska bowiem nie podlega śmierci, lecz tylko upadkowi. Dlatego powiedział: „Upadnięcie jak jeden z książąt”. „Jakże upadł Lucyfer, który rano wschodził?” (Iz 14,12). Oto upadł on i tu, i tam. Upadł dlatego, że wciąż przebywał w rejonach niebieskich”¹⁶.

Słowa psalmisty są jasne: „Wy jak Adam pomrzecie”. Św. Hieronim zdaje sobie sprawę z wagi tego stwierdzenia. Wszyscy umrzemy jak Adam. Mówi o tym Pismo Święte, mówi o tym nasze codzienne doświadczenie. W angelologii św. Hieronima pojawiają się zatem pewne elementy dotyczące eschatologii. Najpierw mamy stwierdzenie o upadku diabła, który jednak nie spowodował jego śmierci. Czy zatem aniołowie nie umierają? Hieronim nie odpowiada jednoznacznie na to pytanie, nie wspomina jednak o nieśmiertelności aniołów, choć zauważa różnice między kondycją anielską i ludzką.

Następnie znajdujemy w powyższym tekście reminiscencję słów zaczerpniętych z Iz 14,12: „Jakże spadłeś z niebios, Lucyferze, synu jutrzejnki? Jakże runąłeś na ziemię, ty, który podbijałeś narody?”. Lucyfer spadł z nieba, z przestrzeni szczęścia, a teraz leży na ziemi. Lucyfer z pana przeszedł do stanu sługi.

Należy podkreślić tę różnicę między przeznaczeniem człowieka a przeznaczeniem diabła: człowiek umiera z powodu upadku Adama, podczas gdy diabeł nie umiera pomimo upadku, a to dlatego, że cieszy

¹⁵ Zob. Studer, *Angelo. I. Angelologia*, NDPAC I 295.

¹⁶ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo LXXXI* 7 (series I).

się pewną godnością, która nie podlega śmierci. Hieronim chce jednak wyjaśnić swoim słuchaczom i czytelnikom, dlaczego diabeł upadł, także aby ukazać pewne niebezpieczeństwo, które grozi, w jakimś stopniu, wszystkim wierzącym w Chrystusa.

Wielki egzegeta nie ma wątpliwości co do przyczyny upadku diabła: wielokrotnie i w różnych kontekstach podkreśla, że jest nią pycha. Odwołuje się przy tym do odnośnych tekstów biblijnych zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu:

„Daj zapłatę pysznym”. Należy wystrzegać się wszystkich grzechów, bo wszystkie sprzeciwiają się Bogu; są jednak różnice: pycha jest nieprzyjaciółką Boga. „Pan bowiem sprzeciwia się pysznym, a pokornym udziela łaski” (Jk 4,6; 1P 5,5). Przywódcą pysznych jest diabeł. „Aby wbiwszy się w pychę, nie wpadł w diabelskie potępienie” (1Tm 3,6), mówi [Apostoł]. Każdy bowiem, kto wywyższa swoje serce, jest uczestnikiem diabła, który mówił: „Będę działał mocą, a mądrością i sprytem przesunę granice narodów” (Iz 10,13), i tak dalej; długo by trwało, gdybyśmy chcieli cytować miejsca, w których prorok opisuje pychę diabła. Inne wady zasługują na miłosierdzie Pana, ponieważ przez pokorę poddane są Bogu; jedynie pycha, która wynosi się ponad siły, sprzeciwia się Bogu¹⁷.

Nawet bez szczegółowej analizy tego tekstu, dostrzega się jego koncentrację na temacie pychy, określanej jako „nieprzyjaciółka Boga”; stąd też Bóg „sprzeciwia się pysznym, a pokornym udziela łaski”. To stwierdzenie odnosi się nie tylko do diabła, ale także do człowieka – pycha grozi wszystkim. Jednak diabeł zajmuje szczególne miejsce wśród pysznych, bo jest ich przywódcą. Co więcej, wszyscy, którzy się pyszną, uczestniczą, w jakiejś mierze, w misji diabła, wszak on swoją działalnością wpływa nie tylko na poszczególne jednostki, ale całe narody, przed czym przestrzegał wielokrotnie już prorok Izajasz (10,13).

Św. Hieronim podaje następnie, zgodnie ze swoją metodą egzegetyczną, pewną regułę o charakterze praktycznym i moralnym: różne inne wady spotykają się z miłosierdziem Pana, jedynie pycha sprzeciwia się Bogu i nie otrzymuje Jego miłosierdzia.

„Jego ból wróci do jego głowy, a jego nieprawość spadnie mu na ciemność”. Jak ktoś rzuca kamień w górę, a jest nieostrożny, kamień spada mu na głowę

¹⁷ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo XCIII* 2 (series II).

i sam zadaje sobie ranę, tak i diabeł zostaje pokonany własną pychą, wynosi się i upada. „Jego ból wróci do jego głowy”. Diabeł chce podnieść wysoko głowę, lecz nie może tego dokonać. Dlaczego nie może podnieść wysoko głowy? Ponieważ jego ból wraca do jego głowy i przygniata go¹⁸.

Diabeł znajduje się w szczególnej kondycji, ciągłego wynoszenia się i upadania. Jest w nim ciągle pragnienie podnoszenia głowy, ciągła pycha, która wywołuje w nim szczególne pragnienie stawania się coraz ważniejszym, nawet bycia równym samemu Bogu, jak to widać w następnym tekście, w którym egzegeta zastanawia się nad największym grzechem:

Czyż jest większy grzech niż bluźnierstwo wobec Boga? A to grzeszy język. Dlaczego upadł diabeł? Czy dlatego, że dopuścił się kradzieży? Że zabił? Że popełnił cudzołóstwo? To wszystko jest złem, ale diabeł upadł dlatego, że upadł z powodu swego języka. Cóż bowiem powiedział? „Wstąpię na niebiosy, na gwiazdach niebieskich postawię mój tron i będę podobny do Najwyższego” (Iz 14,13-14). Niech się więc nie wydaje mnichom, że mogą czuć się bezpiecznie i mówić: „Dotychczas nie popełniliśmy w klasztorze wielkich przestępstw: nie cudzołożę, nie kradnę, nie zabijam, nie popełniam zbrodni względem rodziców, nie dopuszczam się innych ciężkich grzechów”. Wszak i w języku są ciężkie grzechy. Wielka to zbrodnia, jeśli spotwarzam swego brata; swoim językiem zabijam brata („lingua mea fratrem interficio”)¹⁹.

Św. Hieronim pyta, niemal retorycznie, czy istnieje większy grzech niż bluźnierstwo przeciwko Bogu. Zauważamy tu echo słów, które czytamy w Mk 3,29: „Kto by jednak zbluźnił przeciw Duchowi Świętemu, nigdy nie otrzyma odpuszczenia, lecz winien jest grzechu wiecznego”. Jezus Chrystus wypowiedział te słowa, gdy niektórzy uczeni w Piśmie przypisywali diabłu to, co pochodziło od Ducha Świętego. W patrystycznej egzegezie postawa uczonych w Piśmie była interpretowana jako odrzucenie Bożej łaski i związanego z nią przebaczenia. Św. Hieronim był z pewnością zaznajomiony z różnymi komentarzami autorów chrześcijańskiej starożytności, którzy przed nim poświęcili się interpretacji słów Pana²⁰.

¹⁸ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo VII* 17 (series I).

¹⁹ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXIX* 2 (series I).

²⁰ Na temat pewnych ogólnych procedur egzegetycznych w pismach Hieronima, zob. P. Jay, *Jérôme e la pratique de l'exégèse*, w: *Le monde latin antique et la Bible*, red. J. Fontaine – Ch. Pietri, Paris 1985, s. 523-541.

Teraz podejmuje ten temat i to samo pytanie, zanim zajmie się postawą diabła i przyczyną jego wielkiego upadku. Rozważa trzy grzechy: kradzież, morderstwo, cudzołóstwo. Są one wielkim złem, ale nie spowodowały jego upadku. W rzeczywistości diabeł „upadł z powodu swego języka”. Tutaj pojawia się pytanie: co powiedział?

Hieronim odwołuje się w tym miejscu do autorytetu proroka Izajasza (14,13-14): „Wstąpię na niebiosy. Powyżej gwiazd Bożych postawię mój tron. Zasiadę na górze zgromadzeń, na krańcach północy. Wstąpię na szczyty obłoków, podobny będę do Najwyższego”. Nawet bez szczegółowej egzegezy słów Izajasza, św. Hieronim nie ma wątpliwości. Największym grzechem diabła była pycha, czyli chęć zrównania się z Najwyższym („*ero similis Altissimo*”).

W ten sposób egzegeta zasadniczo zgadza się z głównymi autorami patrystycznej interpretacji w odniesieniu do diabła i jego postawy. Wystarczy wspomnieć Tertuliana, Ireneusza, Cypriana i Augustyna, którzy potwierdzają upadek szatana z powodu jego pychy i chęci uzurpowania sobie miejsca Boga. Szatan był kojarzony z postaciami o takich cechach, jak pycha, próba zrównania się z Bogiem, upadek z nieba²¹.

Po tym wyjaśnieniu dotyczącym przyczyny upadku diabła, św. Hieronim przechodzi do praktycznych konsekwencji pychy, konsekwencji, które mogą dotknąć nawet mnichów. Ostrzega ich przed nadmierną pewnością siebie i grzechami oszczerstw. Rozumowanie, takie jak: „nie popełniliśmy w klasztorze wielkich przestępstw: nie cudzołoży, nie kradnę, nie zabijam, nie popełniam zbrodni względem rodziców, nie dopuszczam się innych ciężkich grzechów”, więc mogę być bezpieczny, jest ryzykowne. Rzeczywiście, można zabić brata, oczerniając go swoim językiem. Św. Hieronim ponownie przechodzi od pewnych stwierdzeń na temat upadłych aniołów do uwag ascetycznych dotyczących mnichów i – w pewnym sensie – wszystkich chrześcijan.

Dopóki nasze nogi krocą po drodze diabła, Chrystus w nas nie króluje. Gniewam się bez powodu na mego brata: krocę po drodze diabła, Chrystus nie króluje we mnie. Uwłączam memu bratu: krocę drogą diabła, Chrystus

²¹ Zob. Pochwat, *Złe duchy – diabeł i demony*, s. 134: „Pycha sprzeciwia się Bogu, a przywódcą pysznych jest diabeł. Diabeł jest pyszałkiem, który liczy na własną moc, mądrość i spryt. Jak zauważa Orygenes-Hieronim, w Piśmie Świętym jest wiele opisów pychy diabła. Pycha nie zasługuje na miłosierdzie Boga, natomiast wszystkie inne wady zasługują na nie, ponieważ przez pokorę poddane są Bogu. Pokora, uniżenie, sumienie zgięte ku ziemi podnosi człowieka ku niebu”.

nie króluje we mnie. Jakikolwiek popełnię grzech, krocę drogą diabła i Chrystus nie króluje we mnie. Moja myśl jest próżna, miota się w różne strony. Jestem na jednym miejscu, a moja myśl błąka się po całym świecie. Ogarnia anioły na świecie, ogarnia królów, ogarnia wojsko, ogarnia świat: nie ogarnia jednego mnicha. Po cóż mówię to wszystko? Ze względu na tych, którzy włóczą się po całym świecie i nie mogą usiedzieć na jednym miejscu²².

Przytoczony tekst św. Hieronima daje kilka konkretnych przykładów postaw chrześcijan, którzy nie postępują za Chrystusem, ale idą drogą diabła. Chodzi przede wszystkim o gniew na brata, uwłaczanie bratu, jakiegokolwiek popełnienie grzechu, próżność w myśleniu. W drugiej części przytroczonego tekstu św. Hieronim występuje przeciwko tym wszystkim, którzy włóczą się po świecie, co nie sprzyja pogłębianiu życia duchowego.

Wreszcie św. Hieronim podaje kolejną ogólną regułę życia duchowego związaną z potrzebą życia w czujności, biorąc pod uwagę działalność diabła. Ma on bowiem swoją pedagogikę, mianowicie wkłada się do człowieka przez mniejsze grzechy, aby później doprowadzić go do większych, takich jak rozpusta i chciwość.

Diabeł nie walczy przeciwko człowiekowi od razu za pomocą wielkich grzechów, lecz początkowo używa małych grzechów. Najpierw chce jakoś wejść do środka i zapanować nad człowiekiem, a dopiero potem wpędzić go w wielkie grzechy. Wkłada się nie przez rozpustę, nie przez chciwość, lecz przez mniejsze grzechy²³.

Diabeł próbuje zapanować nad człowiekiem. Raz jeszcze św. Hieronim ukazuje, że psalmy, podobnie jak wszystkie inne natchnione teksty, odznaczają się żywotnością. Niebezpieczeństwo opanowania przez diabła jest ciągle aktualne i odnosi się do wszystkich chrześcijan. Homilie św. Hieronima nie są jednak przepełnione pesymizmem. Egzegeta podkreśla jedynie trudności na drodze „wstępowania do nieba”: „Bardzo trudno jest z ziemi wstąpić do nieba. Łatwiej upadamy niż się podnosimy. Upadamy łatwo; do podniesienia się potrzeba wiele wysiłku, wiele potu”²⁴. Stwierdzenie „Bardzo trudno jest z ziemi wstąpić do nieba („ad caelestia conscendere”) ukazuje zasadnicze powołanie człowieka do

²² Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXLV* 10 (series I).

²³ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXL* 3 (series I).

²⁴ Hieronymus, *Tractatus de Psalmo CXIX* 1 (series I).

szczęścia i zbawienia, które można osiągnąć jedynie przez trud i różnego rodzaju wyrzeczenia.

W swoich *Homiliach o Psalmach* św. Hieronim porusza różne kwestie egzegetyczne i doktrynalne odnoszące się także do aniołów i ich postaw. Z jednej strony przedstawia nam działalność aniołów, którzy służą Bogu i są umieszczeni na tym samym poziomie co męczennicy i mnisi, z drugiej zaś opisuje upadłych aniołów, którzy odwrócili się od Boga, ponieważ zgrzeszyli pychą, chcąc być równi samemu Bogu. Od swoich analiz teoretycznych, opartych głównie na wybranych stwierdzeniach Starego i Nowego Testamentu, św. Hieronim przechodzi często do praktycznych wniosków ascetycznych, pokazując, w jaki sposób postawa aniołów może być przykładem dla mnichów i wszystkich chrześcijan oraz jak upadek aniołów, którzy odwrócili się od Boga, jest ostrzeżeniem dla wszystkich wiernych Chrystusa. Ten charakter biblijny myśli św. Hieronima o aniołach jest zresztą charakterystyczny dla całej doktryny patrystycznej w tej dziedzinie. Prawie wszystkie aspekty starożytnej chrześcijańskiej angelologii (wystarczy wspomnieć temat aniołów tworzących niebiański dwór, będących zwiastunami woli Bożej, pośrednikami między Bogiem i człowiekiem) są mocno ugruntowane w licznych świadectwach z Pisma Świętego. Co może stanowić pewną charakterystykę św. Hieronima w tej dziedzinie, to fakt, że odwołuje się on, częściej niż inni autorzy okresu patrystycznego, do imion hebrajskich i ich etymologii, wyjaśniając niektóre sformułowania, jakie znajduje w psalmach.

Bibliography

Sources

Hieronimus, *Tractatus sive homiliae in Psalmos*, ed. G. Morin, CCL 78, Turnhout 1958, s. 1-447, tł. S. Kalinkowski, Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, ŻMT 32, Kraków 2004.

Studies

Bandura A., *Wstęp*, w: Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, ŻMT 32, Kraków 2004, s. I-XIII.

- Cannellis A., *Introduction*, SCh 592, Paris 2017, s. 53-223.
- Capone A., *Numeri e simboli nell'esegesi geronimiana dei Salmi*, „Rivista di cultura classica e medievale” 59/1 (2017) s. 163-182.
- Capone A., *Introduzione*, w: A. Capone, *Girolamo. 59 Omelie sui Salmi (1-115)*, Opere di Girolamo 9/1, Roma 2018, s. 9-23.
- Capone A., *Bibliografia*, w: A. Capone, *Girolamo. 59 Omelie sui Salmi (1-115)*, Opere di Girolamo 9/1, Roma 2018, s. 29-41.
- Degórski B., *Spiritualità del monachesimo maschile nelle opere di san Girolamo*, „Vox Patrum” 70 (2018) s. 119-150.
- Gourdain J.-L., *L'exégèse de Jérôme prédicateur*, w: *L'exégèse de saint Jérôme*, red. É. Ayroutlet – A. Canellis, Saint-Étienne 2018, s. 191-200.
- Jay P., *Jérôme e la pratique de l'exégèse*, w: *Le monde latin antique et la Bible*, red. J. Fontaine – C. Pietri, Paris 1985, s. 523-541.
- Kalinkowski S., *Indeks rzeczowy*, w: Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, tł. S. Kalinkowski, ŻMT 32, Kraków 2004, s. 451-455.
- Peri V., *Omelie origeniane sui Salmi. Contributo all'identificazione del testo latino*, Studi e testi 289, Città del Vaticano 1980.
- Pochwat J., *Złe duchy – diabeł i demony. Na podstawie „Homilii o Księdze Psalmów” Orygenes-Hieronima*, „Vox Patrum” 59 (2013) s. 129-150.
- Sołomieniuk M.P., *Świętego Hieronima przedmowy do ksiąg biblijnych w Wulgacie – zagadnienia wstępne*, „Vox Patrum” 76 (2020) s. 67-86.
- Starowieyski M., *Hieronim ze Strydonu*, NSWP 436-447.
- Stefanelli G., *Cristiani, giudei e pagani: lessico, esegesi e polemica nei „Tractatus in Psalmos” di Girolamo*, „Augustinianum” 57 (2017) s. 81-104.
- Turek W., *Św. Hieronim w polemice z herezjami w świetle „Homilii o Psalmie” 82 (seria II)*, „Vox Patrum” 79 (2021) s. 451-468.
- Vian G.M., *Interpretazioni Giudaiche e Cristiane Antiche del Sogno di Giacobbe (Genesi 28,10-22)*, „Augustinianum” 29 (1989) s. 307-332.